

2. znanstvena konferenca z mednarodno udeležbo

Konferenca VIVUS – s področja naravovarstva, kmetijstva, hortikulture in živilstva

»ZNANJE IN IZKUŠNJE ZA NOVE PODJETNIŠKE PRILOŽNOSTI«

24. in 25. april 2013, Biotehniški center Naklo, Strahinj 99, Naklo, Slovenija

2nd Scientific Conference with International Participation

Conference VIVUS – Environmentalism, Agriculture, Horticulture, Food Production and Processing

»KNOWLEDGE AND EXPERIENCE FOR NEW ENTREPRENEURIAL OPPORTUNITIES«

24th – 25th April 2013, Biotechnical Centre Naklo, Strahinj 99, Naklo, Slovenia

MODEL SPREMLJANJA RAZVOJA SAMOPODOBE PRI OTROCIH OB STIKU S KONJEM

Andreja Ahčin

Biotehniški center Naklo, Slovenija, andreja.ahcin@guest.arnes.si

Goranka Jović

Slovenija, goranka1@gmail.com

Izvleček

Človek ima že od nekdaj posebno vez s konjem. Še posebej otroci hitro vzpostavijo močno vez s konjem, če le dobijo priložnost. Poleti 2012 so na Biotehniškem centru Naklo potekale skrbno načrtovane aktivne delavnice za otroke. Izvajale so se v kombinaciji otrokovega stika s konji in dela z njimi. Namen delavnic je bil spremljanje razvoja otrokove samopodobe ob stiku s konjem. Glavni cilj je bil razviti uporaben model, ki bi se lahko ponudil kot aktivna oblika dejavnosti tudi nadaljnjim zainteresiranim skupinam. V ospredju referata bo predstavljena metoda spremljanja razvoja samopodobe pri otrocih, starih od 6 do 14 let. Predstavljeni bodo tudi rezultati, ki so se pokazali v enoletnem delovanju in spremljanju otrok pri taki dejavnosti. V uvodu je na kratko opisan vzorec otrok in aktivnosti, v jedru načini spremljanja in rezultati, ki kažejo, da so vodene delavnice v tej obliki vplivale na večino kriterijev spremljanja otrokove samopodobe. Tak model želimo ponuditi in izvajati tudi za naslednje skupine otrok.

Ključne besede: razvoj otrokove samopodobe, samopodoba otrok, model aktivnih delavnic

THE MODEL OF OBSERVING THE DEVELOPMENT OF CHILDREN'S SELF-ESTEEM IN CONTACT WITH HORSES

Abstract

People have always had a special bond with horses. Especially children quickly bond with horses if the opportunity arises. In the summer of 2012 there was a number of carefully planned active workshops for children at the Biotechnical Centre Naklo that were planned as a combination of both children's contact with horses and working with them. The purpose of the workshops was to observe the development of children's self-esteem when in contact with horses. The main objective was to establish a model which could be used later on for the coming groups of interested children. The main point of the report is to present the model of observing children's

self-esteem, aged between 6 and 14. In addition we would like to give the results of one-year observation of children in this activity. In the introduction there is a short description of the pattern of the children and activities, the main part of the research includes the methods of observation and results which show that guided workshops in this form have influenced the majority of criteria for observing children's self-esteem. We would like to carry out and offer this model to the future groups of children.

Key words: development of children's self-esteem, children's self-esteem, the model of active workshops

1 Uvod

Praktično delo s konji spremljamo sedaj že pet let – različni so le poudarki in kriteriji spremljave. V teh letih smo preko projekta – delo z otroki s posebnimi potrebami – razvijali postopke pomembnih vaj, ki jih v ta namen izvajamo s konji. Sedaj nadgrajujemo: ob enakih pristopih dela s konji razvijemo model spremljanja na področju opazovanja osebnostnih sprememb tako pri otrocih kot mladostnikih. Proučevali smo več dimenzij na področju razvoja pozitivne samopodobe. Otroci so se vključili v posebej organizirane delavnice. V tokratnem opazovanju je bil poudarek tako na aktivnostih pri stiku s konjem kot aktivnostih, ki so potekale vzporedno. Študentka je tako spremljala otroke, ki so bili vključeni v aktivne delavnice, ob stiku s konjem. Pri otrocih smo bili pozorni, kako se vključujejo pri različnih dejavnostih, ter spremljali njihovo samopodobo v času delavnic.

V delavnice so bili vključeni otroci, stari med 6 in 14 let. Otroci so preko aktivnosti spoznali konje, njihovo oskrbo in en del dela z njimi. S tem so lahko razvijali odgovornost, kolegialnost, empatijo do konja in ostalih udeleženi otrok – razvijali in potrjevali so samopodobo.

Kako izmeriti in spremljati vpliv, ki ga imata lahko stik s konji in odnos do njih, na razvoj otrokove samopodobe? Pri spremljanju smo se odločili opazovati spremembe z različnih zornih kotov:

1. anketiranje staršev – pred začetkom dejavnosti in na koncu,
2. opazovanje sprememb vedenja v dejavnostih – z enako oblikovanimi kriteriji.

V dejavnost je bilo vključenih 76 otrok. Otroci so delavnice obiskovali pet dni: od ponedeljka do petka, in sicer po pet ur na dan, od 7.00 do 12.00. Študentka jih je spremljala pet tednov.

1.1 Krepitev samopodobe

Pozitivna samopodoba je osnova za zdravo rast in zdrav razvoj otroka. Vsi otroci potrebujejo varnost, da jih ni strah, da čutijo povezanost in sposobnost. Otroci potrebujejo občutek, da jih okolje ceni, še posebej v situacijah, ki so za otroke nove in vzbujajo strah pred neznanim.

Omeniti je potrebno Reasonerjevo teorijo razvoja osebnosti, ki izhaja iz temeljev, da na razvoj osebnosti in pozitivne samopodobe vplivajo naslednji dejavniki: občutek fizične varnosti, občutek čustvene varnosti, občutek identitete, občutek pripadnosti, občutek kompetentnosti, občutek pripadnosti. Pomembno je, da se prvine nadgrajujejo in razvijajo. Pomembno je, da se otrok počuti **fizično varno**. Tak otrok izraža samozaupanje, je odločen in včasih tudi zdravo drzen. Otrok, ki **občuti čustveno varnost**, lahko do sebe razvije pozitivna in spodbudna sporočila in spoštovanje. Če bo tega deležen tudi s strani pomembnih odraslih oseb, ki mu bodo izkazovali spoštovanje, potem bo znal tudi sebi pošiljati pozitivna sporočila. Otrok, ki se dobro pozna, ima samozaupanje, verjame, da je cenjen in spoštovan, da je nekaj posebnega in je vreden pohvale, bo razvil dober **občutek identitete**. **Občutek pripadnosti** bo lahko razvil otrok, ki čuti, da ga je okolica sprejela in da je z njo povezan. Ko brani svojo samostojnost, spoznava medsebojno odvisnost in zdravo zaznava medsebojno povezanost. Če otrok lahko čuti, da je uspešen na izbranem področju, se je pripravljen učiti tudi novih stvari. Če čuti, da je sposoben, svoje delo nadaljuje in ne odneha, ko naleti na težave. Nov uspeh otroka spodbuja k razreševanju novih ovir in tako razvija **občutek kompetentnosti**. Zelo je pomembno, da otroci zmorejo

razviti občutek, da imajo **posebno poslanstvo**, smisel in smer. Postavljajo si cilje in si prizadevajo za njihovo uresničitev. Zelo radi se smeji in so veseli.

1.2 Vpliv aktivnosti s konjem na otrokovo samopodobo

Kako konji vplivajo na otroke? Otroci konje občudujejo, saj gre za veliko, pokončno žival. Ko uspejo navezati stik s konjem in se konja upajo tudi dotakniti, doživljajo občutek sreče, pomembnosti, poguma. Ko opazujemo otroke ob konju, opažamo, da se konju približujejo z rahlo distanco, negotovo. Ko uspejo navezati stik, se v otrocih razvija veliko veselja.

Ob konju se otroci naučijo, da so pozorni na svoje reakcije, vedenja, saj se konji odzivajo na njihove kretnje, glasove, gibe. Ko otroci spoznajo, da se konji odzivajo na njihova vedenja in so te reakcije pozitivne, to otroke obdaja z veseljem, ponosom, mirnostjo, gotovostjo. To so občutja, ki pomagajo in krepijo mehanizme za razvoj in dvig občutkov lastne vrednosti.

Kaj pa kaže na visoko stopnjo samopodobe? Otroci z visoko samopodobo se **želijo vključevati in sodelovati**. V svoje sposobnosti so prepričani, vedo, da bodo lahko uspešni, verjamejo tudi, da se bodo zabavali, ko se bodo lotevali novih nalog. Morda jim tudi ne bo uspelo, pa jih to ne potre. Otroci z visoko samopodobo so **pripravljeni deliti z drugimi**. Radi povedo tudi kaj o sebi. Ne sramujejo se povedati o pohvalah, ki so jih dobili od drugih. Tako pripovedovanje je zdravo. To kaže na občutek zadovoljstva in sprejemanje samega sebe. Otroci, ki od drugih sprejemajo pohvale in komplimente, so tudi prej pripravljeni pohvaliti druge. Otroci z visoko samopodobo so **pripravljeni sprejeti tudi nasvete, ob tem pa ne občutijo takoj kritike**. So zreli sprejeti konstruktivno povratno informacijo. Pripravljeni so priznati napako in jo tudi popraviti. Otroci z nizko samopodobo razumejo nasvete kot kritiko, zato jih zavračajo. Zakaj? Bojijo se, da bodo zavrtnjeni, zmote tudi niso pripravljeni priznati. Svoje napake prekrivajo z lažjo in goljufijo. Otroci, ki imajo visoko samopodobo, pa so zelo **zadovoljni s sabo**. Ti otroci tudi ne potrebujejo stalnega potrjevanja drugih. **Želja po doseganju** je tudi pri otrocih z visoko samopodobo zelo pomembna. Ne ustrašijo se nerazumljive vsebine in se ne prestrašijo novosti. Raje tekmujejo s seboj kot z drugimi.

Prav naša samopodoba najbolj vpliva na naše življenje, na naše zdravje in energijo, na duševni mir, na kvaliteto naših odnosov, na sposobnosti, srečo, na naše predstave in produktivnost, na cilje, ki si jih postavljamo in jih dosegamo, torej na naš vsestranski uspeh (Bettie B. Youngs, 2000).

1.3 Vloga mentorja – izvajalca delavnice

Za vlogo animatorja–mentorja je zelo pomembno, da ima zelo jasno postavljene cilje, načrt s področja razvoja samopodobe pri otrocih, ko izvaja tako pomembno dejavnost. Mentor tako te dejavnosti zelo jasno timsko načrtuje. V delavnicah gre tako za dobro timsko sodelovanje med mentorjem, ki usmerja pristop otroka h konju, in mentorji, ki izvajajo dejavnosti za skupino ob konju.

Delo mentorjev na začetku:

1. Otrokom je treba jasno postaviti meje, pravila dejavnosti.
2. Potrebno je vzpostaviti kakovosten in topel odnos med mentorji in otroki.
3. Mentor goji medsebojno spoštovanje in doslednost s svojim zgledom in permanentnim ravnanjem.
4. Pomembno je sprejeti individualno sposobnost otroka, sprejeti takega, kot je, ga razumeti, graditi individualni napredek.
5. Mentor mora pridobiti zaupanje otroka.
6. Otroke je potrebno učiti po korakih, jim pokazati pristop h konju.
7. Mentor otroku pomaga dostopati do konja.
8. Otroku tudi pomaga pri socialni vključitvi v skupino in goji medsebojno skupinsko dinamiko.
9. Otroku pokaže in omogoči: kako sprejeti sebe in druge, kako vzpostaviti prijateljske odnose z enim ali več otroki.

10. Mentor pokaže otrokom strategije reševanja problemov in način, kako odgnati strah pred konji.

2 Materiali in metode

V raziskavi je študentka postavila tri temeljne hipoteze:

1. Aktivnosti s pomočjo konj izboljšajo samopodobo vključenih otrok.
2. Deklice imajo, ne glede na starost, višjo samopodobo kot dečki.
3. Otroci z višjo samopodobo se bolje vključujejo v skupino, raje sodelujejo in so bolj zadovoljni s svojimi dosežki.

Delavnice so bile namenjene otrokom, ki so se prijavili k ponujeni aktivnosti. V poletju 2012 je bilo vključenih 76 otrok. Študentka je dijake spremljala pet tednov. Vsak otrok je obiskoval delavnico pet dni, po pet ur na dan. Vsakokrat so oblikovali dve manjši skupini. Ena skupina je bila aktivna pri konjih, kjer so konje spoznali, jih krtačili pred jahanjem, jih vodili po maneži, druga pa se je preko posebno pripravljenih nalog seznanila z govorico konj in njihovo prehrano ter si ogledala celo kmetijo. Otroci so obiskali tudi ostale živali.

Dejavnosti s konjem so izvajali po organiziranih korakih, ki so bili razviti v okviru projekta SOUS; *Šola enakih možnosti – Uspešno vključevanje otrok in mladostnikov s posebnimi potrebami v vzgojo in izobraževanje v letih 2009, 2010, 2011*, kjer je bil razvit model postopnosti vaj in dostopov do konja.

V dejavnost so bili vključeni tudi starši, in sicer tako, da so svoje mnenje podali na začetku in na koncu dejavnosti.

Najbolj pomemben raziskovalni prispevek študentke je bil razvoj modela za spremljanje individualnega napredka otrokove samopodobe in spremljanje po vnaprej oblikovanih kriterijih. Študentka je za opazovanje sprememb vedenja otrok oblikovala kriterije in poseben spremljevalni obrazec, kjer je spremljala spremembe po naslednjih kriterijih:

1. Samostojnost.
2. Spretnost.
3. Sodelovanje.
4. Zadovoljstvo.
5. Želja po doseganju.
6. Sposobnost sprejeti nasvet.
7. Pripravljenost deliti z drugimi.
8. Odnos do konj.
9. Odnos do sovrstnikov.
10. Odnos do vodje, izvajalcev in animatorjev.

Po teh kriterijih je opazovala in spremljala vedenje, vključevanje otrok v dejavnosti in aktivnosti ter njihove reakcije.

Tako je študentka med izvajanjem delavnic pri otrocih opazovala njihovo samostojnost, kako se odzovejo, ko so pred novimi nalogami, izzivi, kako rešujejo različne naloge in kako se znajdejo v novih situacijah.

Pri izvajanju dejavnosti je zelo pomembno, da otrokom damo dovolj možnosti, da čim več stvari lahko opravijo sami, tako lahko postanejo bolj samostojni, bolj spretni.

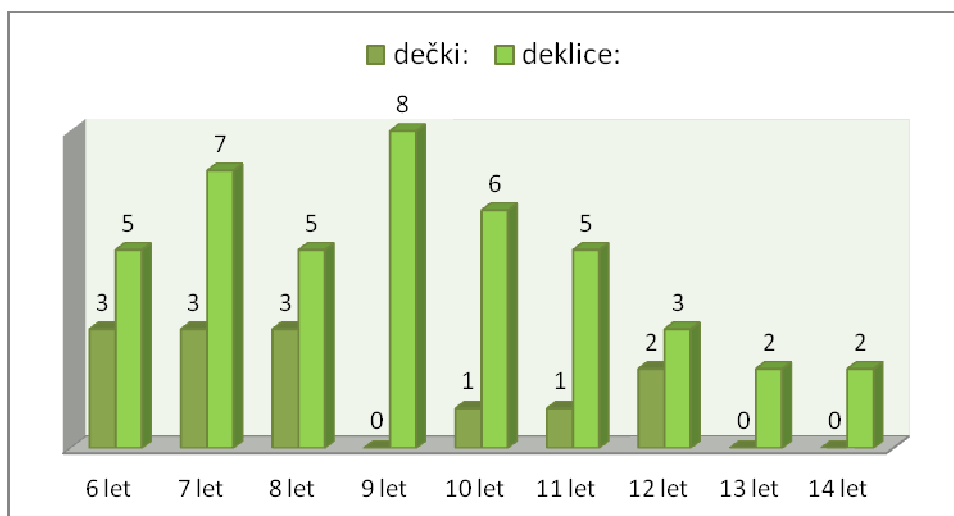
Mentorica je pri organiziranju in izvajanju dejavnosti upoštevala otrokovo starost, različne otrokove interese. Potrebno je znati načrtovati individualno – z mislijo na celo skupino, vedno pa prilagojeno tudi za konkretnega otroka, saj je glavni namen in cilj, da preko aktivnosti lahko vsi napredujejo in razvijajo elemente za pozitivno samopodobo.

Otroke so učili, kako morajo skrbeti za konja in kako ravnati z njim. To je otrokom dvigovalo občutek varnosti in ostale dimenzije pozitivne samopodobe. Med delavnicami je študentka spremljala tudi spretnosti otrok. Vsak otrok je imel možnost, da na konjskem hrbtu izvaja različne vaje.

3 Rezultati

a) V vzorcu je bilo spremljanih 76 otrok. Vzorec otrok, ki je bil spremljan:

Slika 11: Število otrok na delavnicah po starosti

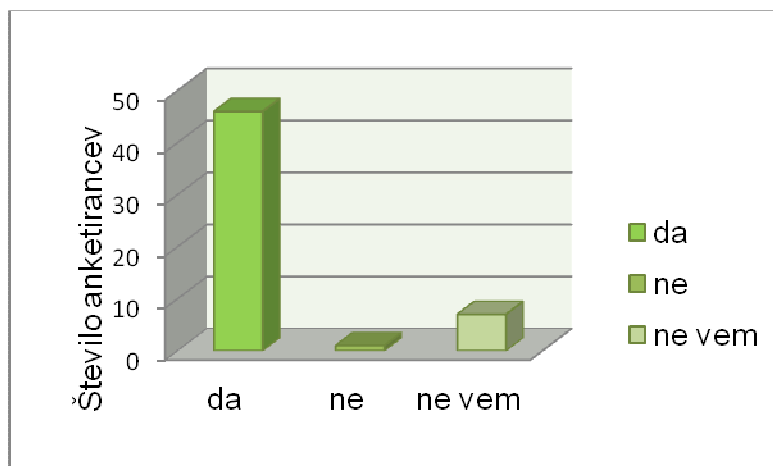

Vir: JOVIĆ, Goranka. Razvoj otrokove samopodobe v stiku s konjem. Diplomski naloga. Strahinj, BC Naklo, Višja strokovna šola, Upravljanje podeželja in krajine, 2013.

Na sliki je razvidno, da je bilo udeleženi največ najmlajših otrok: med 6. in 7. letom starosti. Najmanjše število otrok je med 12- ter 14-letniki.

b) V raziskavi so bili starši med drugim vprašani, ali menijo, da aktivnosti na delavnicah vplivajo na razvoj otrokove samopodobe:

Slika 22: Mnenje staršev o vplivu delavnic na otrokovo samopodobo

Vir: JOVIĆ, Goranka. Razvoj otrokove samopodobe v stiku s konjem. Diplomski naloga. Strahinj, BC Naklo, Višja strokovna šola, Upravljanje podeželja in krajine, 2013.

Kar 85 odstotkov staršev je odgovorilo z **DA**, saj verjamejo, da bodo te delavnice vplivale na otrokov razvoj. 13 odstotkov staršev ni znalo odgovoriti, ali konj res vpliva na otrokov razvoj. Nekateri starši (2 odstotka) menijo, da delavnice **NE** bodo vplivale na razvoj njihovih otrok

c) Obrazec za spremljanje sprememb v vedenju otoka v času delavnic pri naslednjih kriterijih:

samostojnost, spretnost, sodelovanje, zadovoljstvo, želja po doseganju, sposobnost sprejeti nasvet, pripravljenost deliti z drugimi, odnos do konj, odnos do sovrstnikov, odnos do vodje, izvajalcev in animatorjev.

Slika 33: Oblikovan opazovalni list za individualno spremljavo sprememb

PRELOGA 2: OPAZOVALNILIST

IME IN PRIIMEK: _____
STAROST OTOKA: _____

Samostojnost

	Ponedeljek	Torek	Sreda	Četrtek	Petek
5					
4					
3					
2					
1					

Spretnost

	Ponedeljek	Torek	Sreda	Četrtek	Petek
5					
4					
3					
2					
1					

Sodelovanje

	Ponedeljek	Torek	Sreda	Četrtek	Petek
5					
4					
3					
2					
1					

Zadovoljstvo

	Ponedeljek	Torek	Sreda	Četrtek	Petek
5					
4					
3					
2					
1					

Želja po doseganju

	Ponedeljek	Torek	Sreda	Četrtek	Petek
5					
4					
3					
2					
1					

Sposobnost sprejeti nasvet

	Ponedeljek	Torek	Sreda	Četrtek	Petek
5					
4					
3					
2					
1					

Pripravljenost deliti z drugimi

	Ponedeljek	Torek	Sreda	Četrtek	Petek
5					
4					
3					
2					
1					

	POV. BČENA
Samostojnost	
Zadovoljstvo	
Spretnost	
Sodelovanje	
Pripravljenost deliti z drugimi	
Sposobnost sprejeti nasvet	
Želja po doseganju	

IME IN PRIIMEK: _____
STARŠI OTROKA: _____

Odnos do konj

	Ponedeljek	Torek	Sreda	Četrtek	Petek
5					
4					
3					
2					
1					

Odnos do sovrstnikov

	Ponedeljek	Torek	Sreda	Četrtek	Petek
5					
4					
3					
2					
1					

Odnos do vodje – izvajalcev in animatorjev

	Ponedeljek	Torek	Sreda	Četrtek	Petek
5					
4					
3					
2					
1					

Ce otrok živi s spodbujanjem, se nauči biti zaupen.

Ce otrok živi s strpnostjo, se nauči biti potrpečljiv.

Ce otrok živi s pohvalo, se nauči ocniti sebe in druge.

Ce otrok živi s sprejemanjem, se nauči ljubiti.

Ce otrok živi z odobravanjem, se nauči imeti rad samega sebe.

Ce otrok živi s prižnanostjo, se nauči, da je dobro imeti otla.

Ce otrok živi v podeževanju z drugimi, se uči o velikodušnosti.

Ce otrok živi ob poštenju in korektnosti, se nauči, kaj sta resnica in pravilnost.

Ce otrok živi v varnosti, se nauči, kako naj verjame vase in v ljudi okrog sebe.

Ce otrok živi v prijaznosti, se nauči, da je svet lep kraj, v katerem je prijetno živeti.

Ce živite v mirni vadini, bo vaš otrok živel z mirom v srca.

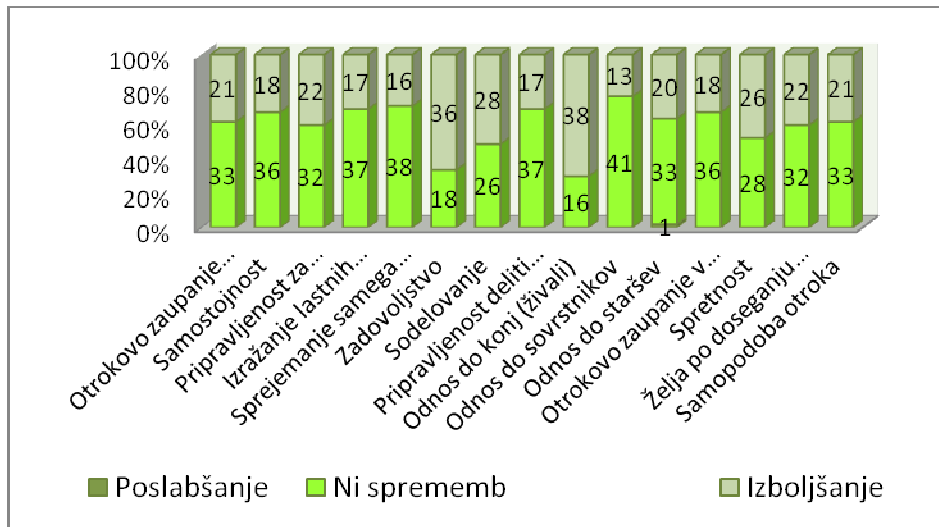
Dorothy Law Nolte

	POV. OCENA
Odnos do konj	
Odnos do sovrstnikov	
Odnos do vodje – izvajalcev in animatorjev	

Vir: JOVIĆ, Goranka. Razvoj otrokove samopodobe v stiku s konjem. Diplomaska naloga. Strahinj, BC Naklo, Višja strokovna šola, Upravljanje podeželja in krajine, 2013.

Študentka je ugotovila, da so delavnice pozitivno vplivale na spremembe pri nekaterih otrocih. Najbolj so otroci izboljšali naslednje veščine: zadovoljstvo, sodelovanje in odnos do konj. Kar 36 otrokom se je izboljšalo zadovoljstvo, 28 otrokom sodelovanje in 38 otrokom se je izboljšal odnos do konj. Spretnost se je izboljšala 26 otrokom, pripravljenost za pogovore in želja po doseganju ciljev 22 otrokom, zaupanje vase in samopodoba 21 otrokom. Izboljšave so se pokazale tudi pri deležu otrok na področjih: odnos do sovrstnikov (13), sprejemanje samega sebe in svojega telesa (16), pripravljenost deliti z drugimi in izražanje lastnih stališč in mnenj (17), samostojnost in otrokovo zaupanje v druge (18). Poslabšanje je bilo izmerjeno le pri enem otroku, in sicer na področju odnosa do staršev. Kar pa seveda ni nujno, da kaže na poslabšanje, saj večje samozavedanje otroka lahko privede tudi do nerazumevanja, nestrinjanja s starši.

Slika 44: Mnenje staršev o vplivu delavnic na otrokovo samopodobo

Vir: JOVIĆ, Goranka. Razvoj otrokove samopodobe v stiku s konjem. Diplomsko naloga. Strahinj, BC Naklo, Višja strokovna šola, Upravljanje podeželja in krajine, 2013.

Po rezultatih je bilo možno prvo in tretjo hipotezo potrditi. Torej: aktivnosti s pomočjo konj izboljšajo samopodobo vključenih otrok in otroci z višjo samopodobo se bolje vključujejo v skupino, raje sodelujejo in so bolj zadovoljni s svojimi dosežki. Da bi deklice imele, ne glede na starost, višjo samopodobo kot dečki, pa se ni potrdilo.

4 Diskusija

Po zaključku izvedenih aktivnih delavnic smo na podlagi rezultatov in mnenj ugotovili, da so bili tako starši kot njihovi otroci zadovoljni in navdušeni nad izvedbo delavnic, ki so potekale med poletnimi počitnicami. V raziskavi se je izkazalo, da je poleg vključevanja tudi načrtno spodbujanje dimenzij otrokovega razvoja omogočalo razvoj pozitivne in zdrave samopodobe pri otrocih.

Velik poudarek in podporo imajo pri tem konji, ki otroke navdušujejo. Konji s svojimi odzivi na ravnanje otrok predstavljajo otrokom pravi izziv.

Še vedno je izziv, kako najbolj učinkovito »meriti«, spremljati spremembe na področju osebnostnega razvoja. Z našo raziskavo smo prikazali en model, kjer so bile aktivnosti in kriteriji spremljani po vnaprej oblikovanih kriterijih. Vzporedno smo anketirali starše, ki svojega otroka dnevno spremljajo in doživljajo. Starši so doumeli, da jim s tako usmerjenimi in načrtovanimi aktivnostmi prihajamo naproti in jih podpiramo pri njihovem prizadevanju razvoja zdrave osebnosti.

Kako pomembno vlogo je pri tej aktivnosti imel mentor? Tega sedaj nismo merili, saj smo izhajali iz dejstva, da v celoti podpira in razvija pozitivne spodbude v vseh organiziranih dejavnostih.

Tako obliko dejavnosti želimo razvijati in izvajati tudi v prihodnje.

5 Literatura in viri

Adamič Turk, M., in Japelj, A. Strokovna razdelitev terapevtskega jahanja. Konji, s konjem - na konju. Priročnik o terapevtskem jahanju, Ig: CUDV Draga, 2010.

Ahčin, A. Pomen vključevanja terapevtskih aktivnosti s pomočjo konja za osebnostni razvoj mladostnika. Moje podeželje, 2010, let. 1, št. 1, str. 13–16.

Bluestein, J. *Kako otroku postaviti meje – in poskrbeti tudi zase!* Ljubljana: Inštitut za razvijanje osebne kakovosti, 1998.

- Cherry H. *Če bi konji govorili. Temeljni priročnik za razumevanje konj*. Ljubljana: Tehniška založba Slovenije, 2011.
- Dovžan, A. *Vpliv dela s konji na čustveni in osebnostni razvoj mladostnikov*. Diplomski naloga. Biotehniški center Naklo – Višja strokovna šola, Upravljanje podeželja in krajine. Naklo: 2012.
- Gašparič, M. *Stik s konjem in mladostnikov osebnostni razvoj: Doživljanje sebe v stiku s konjem s strani mladostnikov v okviru konjeniškega krožka na Biotehniškem centru Naklo*. Raziskovalna naloga. Mengeš: 2012.
- JOVIĆ, Goranka. *Razvoj otrokove samopodobe v stiku s konjem*. Diplomski naloga. Strahinj, BC Naklo, Višja strokovna šola, Upravljanje podeželja in krajine, 2013.
- Marinšek, M. in Tušek, M. *Človek – žival: zdrava naveza*. Maribor: Založba Pivec, 2007.
- Musek, J. *Psihologija človeka in družbeno okolje*. Ljubljana: Educy, 1993.
- Musek, J. *Osebnost*. Ljubljana: Dopolna delavska univerza UNIVERZUM, 1982.
- Reasoner, R. W. *Kako krepiti osebnost svojega otroka*. Ljubljana: Inštitut za razvijanje osebne kakovost, 1999.
- Reasoner, R. W. in Dusa, G. *Razvijanje pozitivnega samovrednotenja mladostnikov*. Ljubljana: Inštitut za razvijanje osebne kakovost, 1999.
- SOUS, *Šola enakih možnosti – Uspešno vključevanje otrok in mladostnikov s posebnimi potrebami v vzgojo in izobraževanje v letih 2009, 2010, 2011 (II)* Ljubljana, junij 2011.
- Sullo, A. R. *Učiti jih sreče*. Radovljica: Regionalni izobraževalni center Radovljica, 1996.
- Tušak, M. in Tušak M. *Psihologija konja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut FF, 2002.
- Youngs B. B. *Šest temeljnih prvin samopodobe – Kako jih razvijamo pri otrocih in učencih*. Ljubljana: Educy, 2000.